

Építész a kőfejtőben Architect in the Quarry

Tanulmányok
Dávidházi Péter
hatvanadik születésnapjára

Studies Presented to
Péter Dávidházi
On His Sixtieth Birthday

Szerkesztette / Edited by:

HÍTES Sándor
TÖRÖK Zsuzsa

rec.iti
Budapest • 2010

A kötet megjelenését az
MTA Irodalomtudományi Intézete és a
Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A borító Adam Friedrich Oeser *Sokrates meißelt die drei Grazien*
(Szókratész kőbe faragja a három gráciát) című metszete alapján készült.
A metszet Johann Joachim Winckelmann *Gedanken über die Nachahmung der
griechischen Werke in der Malerei und Bildhauerkunst* című értekezésének első,
1755-ös kiadásában jelent meg először.

© szerzők, 2010

ISBN 978-963-7341-87-8

Kiadja a *rec.iti*,
az MTA Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja ► <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>

Borítóterv:

Fórizs Gergely ötlete nyomán Csörsz Rumen István
Tördelte: Hegedüs Béla

SZABÓ G. ZOLTÁN

„Bendegúznak vére”

Mindnyájan fel tudjuk idézni Kölcsey *Hymnusának* második szakaszából a „Bendegúznak vére” kitételét. A megelőző sor, az „Általad nyert szép hazát” többé-kevésbé egyértelművé teszi a honfoglalásra, illetve honalapításra vonatkozó utalást.¹ Ennek a honalapításnak egyik ősforrása Kézai Simon mester krónikája, mely a hun-magyar rokonság legfontosabb számontartott alapműve.

Kölcsey *Hymnusának* idézett kitételében – „Bendegúznak vére” – a „vére” utótag (a Czuczor-Fogarasi alapján) az egy atyától, vagy közös őstől származottakat jelenti. Itt – a később részletezendő teljesebb jelentéstől eltekintve – ezt a jelentést szeretnénk figyelembe venni. Az egykorú olvasó számára ennek értelme világos és kézenfekvő volt, Bendegúz fia Attila, illetve leszármazottai, más források szerint (s Kölcsey pl. a *Vanitatum vanitas*ban ezt a névalakot használja) Etelée mint az ókori világtörténelem egyik legismertebb alakjáé. Hogy miért nem ezt a látványos és minden olvasó számára kézenfekvő megnevezést találjuk, arra elégséges ennek a kifejezésnek, illetve szerkezetnek metonimikus jellegére utalni. Azt már a retorikai iskolát végzett átlagos egykori diák is tudta, hogy mennyivel hatásosabb a megnevezett helyett azt egy másik, azzal nyilvánvaló összefüggésben álló, például teremtő-teremtmény, vagy akár az atyára utaló szóval a megnevezendőt helyettesíteni. Ekkor az utalás ugyanis felerősíti a ki nem mondott szó jelentését. Mondhat-

¹ Lásd még DÁVIDHÁZI Péter, *Őseinket felhozád*, Holmi 1996, 1683–1696.

nánk, ez retorikai közhely. S nem is ez az első előfordulás Kölcsey verseiben. Ismert példa a cenzúrát legkeményebben művelő időszakokban a korábbi cenzúra átkos szerepét bizonyító eseként a *Fejdelmünk hajh, vezérünk hajh* c. költemény diadallal emlegetett korábbi változatának felemlgetése: „Rákóczi hajh, Bercsényi hajh.” Nagyon jól hangzó példa. Csakhogy ezt jóformán semmi sem bizonyítja. A kéziratban a személynevek áthúzása és autográf javítása egyértelmű, ami persze öncenzúrára is utalhatna.² Nehéz azonban ezt elképzelni egy erkölcsileg annyira igényes és kemény személyiség esetében, mint Kölcsey. Arról nem is szólva, hogy a mű kritikai kiadásbeli jegyzeteiben meglehetősen számú példa található a Rákóczi-név és a Rákóczi-nóta egykorú, esetenként nagy nyilvánosságú előfordulására, hivatalos, cenzurális tiltására azonban nem. Ettől persze a megnevezés kockázata fennállhatott. De – némi gúnyjal – állíthatjuk, hogy egy kezdő, retorikailag képzett költő is tudta, hogy mennyire hatásosabb, erősebb kifejezés a megnevezés helyett a metonimikus szóhasználat, azaz a Rákóczi helyett a „Fejdelmünk”, és a Bercsényi helyett ugyanabban a kontextusban a „Vezérünk.” Ezt ne tudta vona, ebben ne lett volna jártas Kölcsey? A cenzúrára való gyatra hivatkozás csak az ideológiailag képzett hivatalnokok, és ideológiára hangolt irodalomtörténészek számára olyan mutatós érvelés. Csak zárójelben utalunk a reformkori magyar cenzúra meglehetősen szerény jellegét kiválóan elemző munkára, Sashegyi Oszkár dolgozatára,³ melynek alapján egyetlen komoly esetet sem lehet felemlíteni, de Mályuszné Császár Edit kötetében⁴ sem, nevetséges, hitvány eseteket viszont igen. Mindez persze nem jelenti azt, hogy nem volt cenzúra, s nem volt alkalmanként kényelmetlen behatása, de a későbbi korokhoz viszonyítva nem tulajdoníthatunk különösebb jelentőséget neki, s súlyos hiba lenne az osztrák birodalmi cenzúra szerepével, súlyával a hazait összekeverni. Mindezzel arra szerettünk volna utalni, hogy Kölcsey számára a metonimikus jellegű szóhasználat, a „Rákóczi” helyett „Fejdelmünk” vagy az „Attila” helyett a „Bendegúznak vére” szerkezet a hatásosabb

² Lásd erről: SZABÓ G. Zoltán, *Öncenzúra és szövegHITELESSÉG*, 2000 [Kétezer], 2001, júl.–aug., 59–71.

³ SASHEGYI Oszkár, *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830*, Bp., Kir. Magyar Egyetemi Nyomda könyvesboltja, 1938 (Minerva-Könyvtár 130.).

⁴ *Megbíráltak és bírálók*, Vál., s. a. r., bevezetéssel és jegyzetekkel ell. MÁLYUSZ-NÉ CSÁSZÁR Edit, Bp., 1985.

költői nyelv egyik legkézenfekvőbb alkalmazása. Ez a szerkezet, mint szó volt róla, kettős jelentésű. Sőt, ha jobban belegondolunk még újabb értelmezési dimenziókat is rejt. De helyesebb sorjában számbavenni ezeket. Külön kell Bendegúzról és a hunokról, s külön a vér jelentéséről, illetve ebben a kontextusban betöltött szerepéről szólni.

Kézenfekvő kérdés, mit tudhattak Kölcsey korában a magyarság őstörténetéről, eredetéről, mi alakíthatta leginkább a hun-magyar rokonság tudatát, s ebből miről lehetett tudomása a költőnek? És kivált mit tudott Bendegúzról? Mai tudásunk szerint a vonatkozó legrégebbi források Anonymus és Kézai krónikái, ám a Kölcsey-szövegek alapján valamelyes bizonyossággal csak Anonymus ismeretére tudunk következtetni, ahol ez a történelmi kapcsolat csak rövid utalásképpen van jelen. Kézai munkájára vonatkozóan Kölcseynél nem találunk megbízható adatot. Elvileg az 1781-es vagy az 1782-es kiadásokat akár ismerhette is. Szövegutalások azonban ezt nem támasztják alá. Akadnak azonban e tekintetben egyéb források is. Elsősorban Antonio Bonfini és még inkább az ő munkája alapján Heltai Gáspár *Krónikája* (Kolozsvár, 1575). Nem említve az ezek nyomán nagy népszerűséget és számtalan kiadást megért *Hármas kis tükör* (Pozsony, 1773) Losontzi Istvántól. De nem lehet figyelmen kívül hagyni a *Képes krónika* szövegét (kiad. Thuróczy János *Krónikájában*, Augsburg, Brünn 1488. Frankfurt, 1600, ill. Bécs, 1746), Thuróczy János krónikáját (ld. előbb), Székely István *Világkrónikáját* (Krakkó, 1559), Petthő Gergely *Rövid magyar kronikáját* (Kassa, 1753), Oláh Miklós *Hungáriáját* (Bécs, 1763), vagy akár Szekér Joákim *Magyarok eredete...* (Pozsony és Komárom, 1791) című művét, vagy Budai Ézsaiás *Magyarország historiáját* (Debrecen, 1800). Kérdés: melyik ismerete hatott nagyobb valószínűséggel Kölcsey történelmi tájékozottságára? Kézenfekvőnek tűnik a debreceni diákok által is jól ismerhető Losontzi munkája, a több kiadás, a nagy példányszám, a könnyű hozzáférhetőség és a rövid, egyszerű szövegközlése miatt. Tanulságos ennek a vonatkozó szövegrészét idézni:

Harmadik rész. A' Magyar Nemzetről.

I. szakasz. A' Hunnosokról.

Kérdés: Mitsoda Nemzet vagy?

Felelet: Magyar Nemzet vagyok.

K. Kiktől származtak a' Magyarok?

F. A' Scitháktól, ezek Mágogtól Jáfét' fjától.

K. Hol laktanak régenten?

F. Nap-kelet felé Asiában.

K: Hány izben jöttek ki Magyar Országba?

F: Három izben: Elsőben, Hunnusoknak. Másodsor, Aváreseknek, és Harmadsor Hungarusoknak vagy Magyaroknak nevek alatt.

K. Kik jöttek ki elsőben Magyar Országba?

F. A' Hunnusok 374-dik Eszt. tájban.

K. Hogy hívták az előtt Magyar Országot?

F. A' Dunántúl való Részt Pannoniának, a' Duna Tisza közit Jázigiának, a' Tiszán-túl való részt pedig Dátziának.

[...]

K. Balambar vagy Balamir után kik voltak a' Hunnusok Fejedelmei?

F. Hatot emlitenek a' régi Irók, kik-is ezek: KARATON, kinek idejében hólt-meg I. Theod. 395-ben Arkadius és Honorius két fiaira bizván a' Római birodalmat.

ULDINUS, 400-ban. Kit Stilikó Olasz Országba hívott Radagasius ellen segítségül.

MUNDZUKUS, kit a' Magyarok Bendegúznak neveznek, Atillának Atya, 411-ben. Ki Fő Hadnagyát Rugilát Konstantzinápoly alá küldötte, de szerentsétlenül, mert ott Rugilót a' menny-kő meg-ütötte, serege-is nagy részben el-veszett; a' honnan lett, hogy a' Rómaiak Pannóniát ismét el-foglalnák, és a' Hunnusokat Dátziába vissza szoritanák.

OKTAR és RUA Mundzukusnak Attyafijai 430 [...]

ATILLA, 434-ben a' Hunnusoknak igen hires Királyok, ki-is Blédát testvér Attyafiját mga mellé vévén, nagy dolgokat tselekedett mind a' Nap-keleti, mind a' Nap-nyúgoti birodalomban.⁵

Itt a legfigyelemreméltóbb kitétel: „MUNDZUKUS, kit a' Magyarok Bendegúznak neveznek, Atillának Atya.” Ezzel a megfogalmazással leginkább rokon a Kölcssey iskolai éveinek ismert professzora, Budai Ézsaiás szövege, aki a hun vezérek kronológiájában a következőt írja:

⁵ LOSONTZI István, *Hármas kis tükör*, Pozsony, Landerer, 1773, 68–70.

§ 4. Balamber utánn lett a' Hunnusok Fejedelme, 387. esztendőbenn, Charaton; ezt követte 400-bann Udinus vagy Uldinus; ezt 411-benn Mundzuchus, vagy a' Görög Írók szerint Mundiuchus, kit a' Hazai Írók Bendeguznak neveznek; és ennek a' fija volt Attila.⁶

Az ismétlődő szerkezet: „kit a' Magyarok Bendegúznak neveznek”, illetve „kit a' Hazai Írók Bendeguznak neveznek”, valóban figyelemre méltó. Nem megnevezett krónikás hagyományra vagy személyre történt a hivatkozás, hanem általában a magyarokra. Persze, ez lehet bizonyos szerzőkre vonatkozó általánosítás is. A Bendegúz elnevezés Bóna István szerint középkori elírás.⁷ Meglehet. Vajon ilyen elírás az Attila/Etele névalak is? Az onomasztika jól ismeri a névváltozatok fogalmát, ami lehet ma már ismeretlen szokás, hagyomány következménye is, de gyakrabban az idegenajkúaknak a saját hangrendszeréhez igazított alakváltozata. De nyilván elképzelhető más ok is. Mindenesetre Bóna kategorikus állítását az elírásról – ismervén a források szegényes mennyiségét – óvatosabban, illetve fenntartásokkal kezelni. Szolidabb névváltozatok így is akadnak, a *Képes krónikában* (az 1987-ben megjelent fordítás alapján) Bendekus, egyéb helyesírási alakváltozatok: a Hess András nyomdájában 1473-ban kiadott *Budai krónika* Bendeguzt, Thuróczy János *Chronicaja* (1488) Bendegúzt ír, Farkas András *Az zsidó és magyar nemzetről* (1538) c. munkájában „Bendaguznak fia” kitétel szerepel, Székely István *Chronica ez vilagnac yeles dolgairol* c. munkájában (1559) „Atillat a Bendeguznac fiat” említi (115 v.), Bonfini nyomán Heltai Gáspár *Chronicajában* (1575) Bendegútz található, Kozárvári Mátyás *Az régi magyaroknak első bejövésekről* c. verses munkájában (1579) „Én, Atilla, ki Bendeguznac fia” olvasható (igaz, ezt Heltai Gáspárné adta ki Kolozsvárt), vagy az ugyancsak Heltai Gáspárné kiadásában korábban megjelent *Az magyar királyoknak eredetéről* (1567) Valkai Andrástól szintén Bendeguz-t említi, Petthő Gergely *Rövid magyar krónikájában* (1729) ugyancsak Bendeguz található, Oláh Miklós *Hungaria Athila* c. munkájában (1763) Bendegúz van, Szekér Joákimnál, a *Magyarok eredete* c. munkában (1791) Bendekutz fordul elő. A XIV. századi Pozsonyi krónika (melyet Kölcsey nem ismerhetett) Wendeguznak, a XV. századi

⁶ BUDAI É'saiás, *Magyar Ország históriája a' mohátsi veszedelemig*, Debrecen, Csáthy György, 1811, 5–6. (első kiad. 1800.)

⁷ BÓNA István, *Válóság és mitikus torzkép Attila*, Rubicon, 1993/6, 5.

Dubnici krónika (melyet Kölcsey szintén nem ismerhetett) Bendekuznak írja, stb. (NB. Répszeli László a derék jezsuita költő *Hunnias* c. latin nyelvű eposzában [Nagyszombat, 1731.] ritka, de talán érthető kivételképp Mundzuchust ír.⁸) Miért ragaszkodtak e szerzők szinte eszelősen ehhez a névalakhoz? Mindegyik ugyanazt a forrást használta? Más forrás el sem képzelhető? Mennyire ismerhetők ezeknek a műveknek a forrásai? A név etimónját illetően nem mindenki osztja Bóna középkori elírásra vonatkozó felfogását. A Pallas lexikon szócikkének szerzője Vámbéri Árminra hivatkozva a perzsa bende-i-kusz katonai jellegű személynévre vezeti vissza, mely a „dob rabszolgája” jelentésű, ám nem zárja ki azt sem, hogy a „Mundzuk vagy Munduzug név egészen a rendes magyar hangtörvények szerint vált Bunduguggá vagy Bundukuzzá s ebből a Csunád-Csenádhoz hasonló hangváltozás szerint Bendakuzzá.” Másként tudja ezt a RMKT jegyzetírója,⁹ aki a Kozárvári Mátyás említett verses munkájához készített jegyzetében azt mondja, hogy „[e]z a név is földrajzi névből keletkezett: Benda-köz. A Benda (Benta) egy patak neve, mely Százhalombattánál ömlik a Dunába, tehát a hun történetbe szépen beleillik.”

De mi lehetett, vagy mik lehettek az először említett Losontzi-féle szöveg vagy még inkább Budai Ézsaiás (mint Kölcsey számára legkönnyebben hozzáférhető szövegek) forrásai? Jelentőségét, ismertségét tekintve kézenfekvő Heltai *Krónikájára* gondolni, melynek az első, 1575-ös kiadása után volt egy 1789-es győri kiadása is az ismert kiadó, Streibig nyomdájából. Ennek alapszövege (mint szó volt róla) Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades quattuor et dimidia* (Bázel, 1568) c. munkájának átdolgozása. Bonfini pedig, mint tudjuk, leginkább Thuróczy János krónikáját használta, s ő volt az első, aki a hun-avar-magyar azonosság gondolatát illető „teoretikus megjegyzéseket konkretizálja, s ezzel évszázadokra szóló koncepció alapját veti meg.”¹⁰ Ez kiválóan érzékelhető Losontzi idézett szövegén, de még inkább Pray Györgynek a maga idején legolvasottabb nagyhatású munkáin, noha ő érthető meggondolásból

⁸ Lásd erről SZÖRÉNYI László, *Attila, a jámbor honfoglaló* = Sz. L., *Hunok és jezsuiták*, Bp., AmfipressZ, 1993, 94–106.

⁹ RMKT XI. köt. XVI. *Századbeli magyar költők művei*, s. a. r. Ács Pál, Bp., Akadémiai, Orex, 1999, 394.

¹⁰ KULCSÁR Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Bp. Akadémiai, 1973, 51. (A továbbiakban: KULCSÁR 1973.)

a névhasználatot illetően derék jezsuitaként mindig Mundzuchust ír.¹¹ Ugyancsak a kor legolvasottabb munkái közé tartozott Dugonics András *Etelkája* (1805), aki a magyarok eredetének kérdésében akárcsak Losontzi, Pray elméletét hirdeti, mely szerint a magyarok „Scithiából három ízben jöttek ki Európába. Elsőben hunnuszok ... másodsor avarok ... harmadszor magyarok nevezete alatt” (2. lap jegyzet).¹²

A korábbi források azonosítása fokozott óvatosságra készíti a kutatót. Itt elég Kulcsár Péter mintaszerű monográfiájára utalni.¹³ Ami a legkorábbi, különböző másolatokban fennmaradt szövegeket illeti, itt ismét csak Anonymust és a Bendegúz névhasználatot illető „ősbűn” forrását, Kézai Simon *Chronicon Hungaricum*át kell említeni. Anonymus szövege, melyet valószínűleg ismerhetett Kölcsey,¹⁴ miután Bendegúz nevét nem említi, itt nem jöhet számításba. Kézainak, mint tudjuk, két kiadása ismert a *Hymnus* megjelenéséig, az 1781-es és az 1782-es közlés, melyek voltaképp egy másolat másolatát tartalmazzák.¹⁵ De Bendegúz nevének említéséhez, mint a felsorolt előfordulások meglehetősen száma bizonyítja, nem feltétlenül szükséges Kézai krónikájának ismerete. Túlságosan el-

¹¹ *Annales veteres Hunnorum avarum, et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX. Ad annum Christi CMXCVII. .... opera et studio Georgii PRAY, Vindobonae [Nagyszombat], Krüchten, 1761, 6; Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum auctore Georgio PRAY, Vindobonae, Typ. Kaliwoda, 1774, 243. (Jordanesre hivatkozva ad meg egy genealógiát [225. p. lábjegyz.] ebben: Balember – Charaton – Uldin – Mundzuchus, Octar, Ruhas, Cebares – ekkor Mundzuchus alatt: Bleda, Attila, stb.)*

¹² Lásd MEZEI Márta, *Történet szemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*, Bp. Akadémiai, 1958 (Irodalomtörténeti Füzetek 19.), 95. (A Dugonics-hivatkozta forrás: „BÉLA kirajunknak nevetlen Írnokjából szöndtem” a Schwandtner-féle közlés alapján.)

¹³ Lásd előbb RMKT XI. köt.

¹⁴ Az 1747-es kassai majd kolozsvári kiadás után Schwandtner 1746-os, majd az 1765-ös és 1766-os *Scriptores rerum Hungaricarum...* kiadásain kívül olvasható volt az 1752-es kassai, továbbá az 1772-es kolozsvári és az 1773-as ismét kassai közlés, továbbá az 1790-ben Pesten Lethenyi János fordításában megjelent magyar fordítás (Lásd még erről KÖLCSEY Ferenc, *Versék és versfordítások*, Bp., Universitas, 2001, 952–953.)

¹⁵ Ennek szövegéről lásd DOMANOVSKY Sándor, *Kézai Simon mester krónikája*, Bp., MTA, 1906, 7–33.

fogadott lehetett ez a név ahhoz, hogy ismeretét szükségképpen konkrét műhöz kössük, legfeljebb egy ilyen mű ismeretének valószínűségén, illetve annak fokán lehetne vitatkozni.

Bóna István Attiláról szóló, a legújabbak közé számítható összefoglalása egy látványos apparátussal kezelt szellemes és élvezetes írás,¹⁶ mely kategorikusan elutasít mindenféle kapcsolatot, megfelelést a hun és magyar népfaj között. Mindent kizáró bizonyíték erre nincs, de persze az ellenkezőjére sem, ezt Bóna is elismeri. Elbűvölő mégis a Bóna István-féle történészek nem egyszer apodiktikus fogalmazása. Honnan merítik ezt a mérhetetlen öntudatot és magabiztosságot egy olyan történelmi kort illetően, melyre vonatkozó források (Bóna szövege szerint is) enyhén szólva kétes értékűek és hiányosak? Mi történne, ha ezen szerzők szókincsében feltűnnének a komolyabb tudományos kommunikációban nem túlságosan idegen „feltehetően”, „valószínűleg”, az „eddig megismert forrásaink alapján”, vagy „ha forrásainkat helyesen értelmezzük”-féle kitételek? Kulcsár Péter, Bonfini fordítója, aki nem teljesen tájékozatlan a források ismeretében, tiszteletreméltó szakmai őszinteséggel írja:

Anélkül, hogy a magyar hun-hagyomány bonyolult (s véleményünk szerint megnyugtatóan ma sem tisztázott) kérdésébe belebonyolódnánk, leszögezhetjük, hogy az elmélet fejlődésének egyes állomásai erős szálakkal kötődnek azokhoz a jelzőkөvekhez, melyek a magyarság keleti kapcsolatainak alakulását mutatják.¹⁷

De elképzelhető, hogy ezt a Bendegúz fia Attila-képet akár irodalmi munkák ihletése is meghatározhatta. Mint annak idején szinte mindenki, Kölcsey is ismerte Pázmándi Horvát Endre nagyhatású munkáját a *Zirc emlékezetét* (1814). Miért ne emlékezhetett volna ezen emelkedett sorokra:

Hol vagytok, kik alatt országunk allköve épült,
Hunnia szülte dücsó nagy lelkek: Bendegucz, Árpád,
Taks, Tuhutum, Csák apja Szabolcs, Lél, Kont, Huba, és Und?

Vagy Zrínyinek csak Attilát említő gyönyörű szakaszára, melyet Kazinczy adott ki 1817-es impresszummal (1816-ban):

¹⁶ BÓNA István, *Valóság és mitikus torzkép Attila*, Rubicon, 1993/6, 4–22.

¹⁷ KULCSÁR 1973, 207.

Atila.

Isten haragjának én szelleti voltam
Mikor ez világot fegyverrel nyargaltam,
Vér-cataractákat kardal árasztottam,
És mint egy villámás földet meg futottam.

Én vagyok Magyarnek leg első Királya,
Utolsó világ részrül én ki-hozóia.
Én lehetek tehát Magyarnek példája,
Hirét 's birodalmát hogy nyujcha szablyája.

Kivált a második szakasz figyelemreméltó. Nehéz elképzelni, hogy Kölcseyt egy ilyen költői erejű szöveg hidegen hagyta volna.

Nincs nyoma annak, hogy Kölcsey ismerhette volna Bessenyei Györgynek a *Buda tragédiája öt játékban* című drámáját (keletk. Bécs, 1771.; kiad. Pozsony, 1773, kiadta Landerer), melyben az apa és fia, Attila és Csaba vitája során a következő hangzik el:

Tsaba.

Míg nints egész vádja Buda rosszsz tettének,
Kár addig romolni józan erköltsének.

Atila.

Néki jó fajzása, *Bendegúz'* vérében
Nintsen: Méreg forrott-fel veszett erében.
Vele ne társalkodj, ezt ma parantsolom,
Ellensége legyél titkon, azt akarom [...] ¹⁸

A *Buda tragédiájának* forrását nem ismerjük. Riedl Frigyes a Thuróczykrónikára gondolt, Császár Elemér úgy vélte, hogy a mű egy német

¹⁸ BESSENYEI György, *Buda trágédiája* = B. Gy., *Színművek*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990, 181.

vagy francia dráma átdolgozása, Belohorszky Ferenc feltevése szerint Bessenyei Bonfinire támaszkodott.¹⁹

De térjünk át a citált szerkezet második tagjára, a „vére” megjelenésére. A hivatkozott Czuczor-Fogarasi-féle szótár értelmezése szerint első jelentésében az a folyadék, mely az ember testében kering, a másik az egy atyától származót jelenti. Az első jelentésére kitűnő példa Kölcseynél a mesteri inverzióval indított *Zrínyi éneke* (korábbi címadással *Zrínyi dala*) első néhány sora:

Hol van a' hon, mellynek Árpád' vére
Győzelemben csorga szent földére,
Melly nevével hév szerelmet gyújt;

A második jelentés – érthető okból – érdekesebb. A Czuczor-Fogarasi meghatározása egyértelmű: „Jelent atyafit, mennyiben az egy atyától, vagy közös őstől származottakban közös vér van. Innen a *testvér*, *egy testvér*, *unokatestvér*, *fitestvér*, *nőtestvér* v. *fivér nővér* nevezetek. *Édes vérem*, az atyafiságos vagy baráti szeretet leggyöngédebb kifejezése.” Valamivel érzékibb, mutatósabb példákra akadhatunk korábbról Baróti Szabó Dávidnál: „Mi testünk, vérünk, atyánk fia lett születése által”, vagy „Boldog a' vér, mellyben fogantattál, 's életre melegegettél”, végül „Azokhoz tartanak vérséget: azokhoz viszik, – vezetik –, emelik-fel eredetüket: azoktól hozzák – szállítták-le nemzetségeket, azoktól származtatták magokat: azon törzsökre, gyökérre lépetetik – hágtatták-fel eredetüket, nemzetségék' rendit: egy lántzot fűznek, mellynek öszvefoglaltt szemeit azokhoz fel-viszik: azoktól állatták minden szakadás nélkül egy'be ragadott következeséket.”²⁰ Mindezt Szenci Molnár Albert szótára 1604-ből a következőképp határozta meg: „Vérszerint való rokonság Consanguineus, Consanguinitas.” De akad régebbi, s Kölcsey által sem teljesen ismeretlen ősibb szöveg is, a Biblia megnevezése. Az első adat Mózes első könyvéből való, abból a részből, amikor József testvérei a megölés helyett eladása mellett érvelnek (itt a vér mindkét jelentése szerepel): „És monda Júda az ő atyjafiainak: Mi haszna, ha

¹⁹ GÁLOS Rezső, *Bessenyei György életrajza*, Bp., Közoktatásügyi Kiadó, 1951, 87.

²⁰ BARÓTI SZABÓ Dávid, *A magyarság virági*, Komárom, Weinmüller, 1803, 456–457.

megöljük a mi atyánkfiát, és eltitkoljuk az ő vérét?” (1Móz 37:26) „Jertek adjuk el őt az Ismaelitáknak, és ne tegyük reá kezünket, mert atyánkfia, vérünkéből való ő. És hallgatának rá az ő atyjafiai.” (1Móz 37:27) Ugyanezen második jelentés olvasható ki az Újtestamentum teremtésre vonatkozó szövegéből: „És az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, hogy lakozzanak a földnek egész színén, meghatározván eleve rendelt idejüket és lakásuknak határait.” (ApCsel 17:26)

Mindez talán világossá teszi a Kölcsey-féle szóhasználat jelentéstartalmát. S nemcsak itt fordul elő ebben a jelentésben a „vére” kifejezés, hasonlóan súlyos kontextusban olvasható a költő már említett keserű, nagyhatású későbbi költeményében, a *Zrínyi énekében*, ahol a magyarság romlásának egyik okaként a romlott vér örökségét jelöli meg:

Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;²¹

Természetesen a „Bendegúznak vére” kifejezés szöveg háttere további adatokkal, megfontolásokkal mélyíthető, bővíthető, de első közelítésre talán annyi haszna volt ennek az eszmefuttatásnak, hogy Kölcsey történelemszemléletéhez, következőképp a *Hymnus* szövegéhez kissé közelebb kerüljünk.

²¹ Lásd erről még a kritikai kiadás (KÖLCSEY Ferenc, *Versek és versfordítások*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2001.) vonatkozó jegyzetét.